

Michał Muraszko (Gniezno)

Oprawa *Theatrum seu potius officina concionatorum...* z księgozbioru kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego

Prace prowadzone w ramach projektu „Inwentaryzacja zasobu Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” pod kierunkiem dr. Piotra Pokory (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) pozwoliły, jak dotąd, na identyfikację przeszło siedemdziesięciu ksiąg należących do zbiorów Tomasza Josickiego¹. Był on doktorem obojga praw, plebanem w Świeciechowie, scholastykiem łuckiej kapituły katedralnej, kantorem wiślickim i oficjałem lubelskim. W 1607 r. został kanonikiem kapituły metropolitalnej w Gnieźnie. Pełnił tutaj m.in. funkcję oficjała i wikariusza generalnego. Zmarł w 1616 r., pozostawiając Kościołowi gnieźnieńskiemu bogaty księgozbiór, który jeszcze przed II wojną światową miał liczyć przeszło 180 woluminów².

¹ Projekt grantowy „Inwentaryzacja zasobu Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” finansowany jest z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSW (nr: 11H 12 0179 81); zinventaryzowanym woluminom z biblioteki kanonika Josickiego nadano następujące sygn.: Archiwum Archidiecezjalne Gniezno, sygn.: BK4; BK21; BK31; BK45; BK54; BK64; BK102; BK114A; BK118; BK138; BK202; BK208; BK209; BK212; BK217; BK221; BK309; BK312; BK348; BK384; BK410; BK411; BK459; BK461; BK495; BK496; BK533; BK575; BK576; BK612; BK613; BK707; BK714; BK734; BK739; BK745; BK764; BK788; BK791; BK820; BK826; BK862; BK2369; BK2436; BK2437; BK2535; BK2546; BK2671; BK2712; BK2751; BK2893; BK2922; BK2981; BK3039; BK3047; BK3050; BK3064; BK3093; BK3120; BK3145; BK3160; BK3230; BK3305; BK3314; BK3326; BK3339; BK3355; BK3450; BK3516; BK3548; BK3549.

² Por. I. Polkowski, *Katedra Gnieźnieńska*, Gniezno 1874, s. 22, 53-54, 188-189; J. Walkowski, *Wspomnienia o kościele metropolitalnym w Gnieźnie...*, Gniezno 1876, s. 32-33, 181-183; J. Korytkowski, *Pracownicy i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych. Podług źródeł archiwalnych*, t. 2, Gniezno 1883, s. 193-194; J. Wadowski, *Kościoły lubelskie na podstawie źródeł archiwalnych*, Kraków 1907, s. 61, p. 1; P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV-XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974, s. 220; J. Rył, *Biblioteka Katedralna w Gnieźnie*, Lublin 1978, s.: 32, 50, 73 (oraz p. 322), 104, 106 (p. 92), 110, 131-

W wydzielonym z Biblioteki Katedralnej zbiorze poloników XVI w. znajduje się co najmniej pięć woluminów należących niegdyś do kanonika Josickiego³. Przedmiotem prowadzonych niżej rozważań będzie oprawa jednego z nich⁴. Chroni ona wenecki druk *Theatrum seu potius officina concionatorum...*, który opublikowano w 1597 r.⁵ Rozprawa ta wpisuje się w zbiór opracowań homiletycznych, stanowiący niegdyś pokaźną część biblioteki gnieźnieńskiego kanonika⁶. Na karcie tytułowej druku umieszczono dwie noty proveniencyjne: „Ex libris R. D. Thomae Jossicy I.V.D. Canon. Gnesnen. etc. post morte. Ecclae Metrop. Gnesn. iure legati 1616 22 July” oraz „Rndmi Capituli Gnesn.”⁷.

Okładziny kartonowej oprawy sporządzono z niebarwionego pergaminu (fot. 1). Na ich dłuższych brzegach zachowały się nacięcia, przez które pierwotnie przepuszczone były rzemienie lub taśmy do wiązania. Zdobienia okładek opracowano w całości metodą wyciskania na złoto. Dekoracja każdej z nich opiera się na podwójnej, linearnej ramie strychulcowej tworzącej zwierciadło. Na jego narożnikach umieszczono wyciski z tłołka, przedstawiające lilie. Wyciski z większego tłołka, o motywie floralnym, wkomponowano w wewnętrzne narożniki zwierciadła. W jego centrum umieszczono superexlibris introligatorski⁸. Stanowi on jedyny znany w literaturze przedmiotu

-132; L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983, s. 200; A. Różycka-Bryzek, *Bizantyńsko-ruskie malowidła w kaplicy zamku lubelskiego*, Warszawa 1983, s. 13; H. Kowalska, *Sevé Wincenty de*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, Warszawa-Kraków 1995-1996, s. 343-344; J. Kuczyńska, *Późnogotycka monstrancja z lubelskiej fary św. Michała Archaniota*, „Ikonotheka” 2006, nr 19, s. 213-220.

³ Katalog poloników ks. Leona Formanowicza podaje siedem woluminów należących do księgozbioru Josickiego (AA Gniezno, sygn.: PL101; PL147; PL187; PL190; PL277; PL308; PL387). Jeden z nich (sygn. PL277) nie posiada jednak żadnych wpisów własnościowych pozwalających na łączenie go z duchownym. Być może w czasie sporządzania katalogu nie został on jeszcze pozbawiony karty tytułowej, na której znajdowała się proveniencja; zob. L. Formanowicz, *Katalog druków polskich XVI wieku Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, Poznań 1930, s. 64-65, nr 355.

⁴ AA Gniezno, sygn. PL308.

⁵ Zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 21, Kraków 1906, s. 485.

⁶ Por. J. Rył, *Biblioteka*, s. 153-193.

⁷ AA Gniezno, sygn. PL308.

⁸ Na temat superexlibrisu introligatorskiego zob.: K. Piekarski, *Książka w Polsce XV i XVI wieku*, [w:] *Kultura Staropolska*, Kraków 1932, s. 380-381; tegoż, *O superexlibrisie polskim*, [w:] *Katalog wystawy pięknej książki polskiej urządzonej z powodu IV. Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Warszawie, 31 maja - 15 czerwca*, Warszawa 1936, s. 29-31; M. Sipayłło, *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1988, s. 6-7; A. Wagner, *Historyczno-artystyczny warsztat historyka książki w badaniach nad nowożytnym introligatorstwem*, [w:] *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*, red. D. Kuźmina, Warszawa 2007, s. 117-118; tegoż, *Supereklibris biskupa otomunieckiego Stanisława Pawłowskiego. Z badań nad książkowymi znakami własnościowymi polskiej szlachty w XVI wieku*, [w:] *Książka w życiu Kościoła. Zbiór studiów*, red. T. Kruszewski, Toruń 2009, s. 89, p. 19.

tego typu znak własnościowy Josickiego⁹. Superekslibris wykonano przy pomocy dwóch tłoków (fot. 2a-b). Wycisk z większego ukazuje owalny pierścień (70x53 mm), który składa się z dwóch stref¹⁰. Element zewnętrzny przedstawia wieniec laurowy z przewiązkami i rozetkami na osiach. W wewnętrznej części pierścienia wpisano dewizę: „FRVSTRA VIVIT QVI NEMINI PRODEST 1579”. Jej poszczególne wyrazy zostały rozgraniczone wyobrażeniami lilii oraz motywem floralnym¹¹. W historiografii zauważono, że przytoczona sentencja stanowiła częsty komponent polskich superekslibrisów XVI oraz XVII stulecia¹². W pośrodku pierścienia, osobnym tłokiem, wyciśnięto rolwerkową tarczę, na której znajduje się godło herbu Ciołek. Tło tarczy ma imitować kamienny lub ceglany mur. Wdaje się, że oprawa z zaprezentowanym superekslibrisem powstała z myślą o bibliotece Josickiego¹³. Herb znajdujący się na jego nagrobku oraz na tablicy fundacyjnej, umieszczonej na kanonii wzniesionej pierwotnie przez duchownego¹⁴, stanowi bowiem połączenie herbów Ciołek i Doliwa¹⁵.

Znaki wodne znajdujące się na kilku końcowych kartach, dodanych do woluminu przez introligatora, przedstawiają podwójny krzyż Duchaków (fot. 3). Filigran ten należy łączyć z młynem papierniczym w podkrakowskim

⁹ Zob. L. Formanowicz, *Katalog*, s. 43, nr 226.

¹⁰ Na fakt, że dwustrefowy pierścień stanowi wycisk jednego tłoka może wskazywać oprawa *Testamenta in officio consulari Cracoviensi*. Dla udekorowania jej okładziny użyto interesującego nas narzędzia. Zarówno wieniec laurowy, jak i dewiza zostały obrócone tutaj o 180 stopni w stosunku do tego samego elementu dekoracyjnego na omawianej oprawie z biblioteki kanonika Josickiego; por. Archiwum Narodowe Kraków, Akta miasta Krakowa, rkps 772 (znany autorowi z fotografii); zob. A. Chmiel, *Oprawy introligatora krakowskiego Kaspra Rajmana (Starszy) 1566-1600*, „Przemysł i Rzemiosło” 1921, nr 1, s. 18.

¹¹ Reprodukcję lądująco podobnego wycisku w formie pierścienia (stanowiącego element superekslibrisu Marcina Złotnickiego) zamieściła M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polskie superekslibrisy XVI-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Centuria druga*, Warszawa 2001, s. 132-133, tabl. 47. Według autorki, wycisk ten ma wymiary (73 x 53 mm).

¹² Zob.: A. Kawecka-Gryczowa, *Nieznany bibliofil polski XVI wieku Maciej Bech*, „Roczniki Biblioteczne” 1977, r. 21, z. 1-2, s. 124; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Polskie superekslibrisy*, s. 11; E. Bylinowa, *Renesansowy księgozbiór rodziny Strzemboszków*, [w:] *Kolekcje historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI-XVII wieku*, Warszawa 2004, s. 36.

¹³ Herbem Ciołek posługiwał się także biskup krakowski, a następnie prymas i arcybiskup gnieźnieński Bernard Maciejowski, którego Josicki był bliskim współpracownikiem. Nie jest wykluczone, że omawiany wolumin był pierwotnie własnością hierarchy, a kanonik otrzymał go później w darze.

¹⁴ Kanonia (obecnie przy ul. Kanclerza Jana Łaskiego 1) wzniesiona przez Josickiego została rozbudowana w XVIII stuleciu. Pod koniec lat pięćdziesiątych XX w. rozebrano ją do piwnic, a w 1961 r. odbudowano; zob. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5, *Województwo poznańskie*, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, z. 3, *Powiat gnieźnieński*, oprac. T. Ruszczyńska, A. Sławska i in., Warszawa 1963, s. 58.

¹⁵ I. Polkowski, *Katedra*, s. 188 oraz p. 3; J. Walkowski, *Wspomnienia*, s. 181-182; J. Korytkowski, *Pralaci*, t. 2, s. 194; Z. Świechowski, L. Krzyżanowski, *Nagrobki i epitafia*, [w:] *Katedra gnieźnieńska*, red. A. Świechowska, t. 1, Poznań i in. 1970, s. 223.

Prądniku Czerwonym¹⁶. Wskazuje on na to, że księgę oprawiono najprawdopodobniej w jednym z małopolskich warsztatów introligatorskich. Była to być może pracownia krakowskiego rzemieślnika Kaspra Rajmana. W 1566 r., po przybyciu ze Śląska, osiedlił się on w podwawelskim grodzie. W tym samym roku uzyskał prawo miejskie. Pełnił tutaj funkcję starszego cechu. Sporządzał m.in. oprawy dla ksiąg radzieckich Krakowa i Kazimierza. Zmarł około 1600 lub 1603 r. Introligatorem był również jego syn (także Kasper), który nauki pobierał u swego ojczyma Jana Mielczowskiego¹⁷. Reprodukcję oraz dokładny opis oprawy, sporządzonej w warsztacie Kaspra Rajmana Starszego, zamieścił w jednej ze swych prac Adam Chmiel¹⁸. Oprawa ta zabezpiecza tom *Regesta perceptorum et distributorum proventuum civitatis Cracoviensis* z drugiego półrocza 1587 r.¹⁹ Centrum zwierciadła jej górnej oraz dolnej okładziny zajmuje superekslibris introligatorski (fot. 4a-b). Wycisk tarczy z herbem Krakowa jest tutaj umieszczony w owalnym pierścieniu. Bliższa analiza jego poszczególnych detali oraz rozmiary wskazują, że zdobienie wykonano prawdopodobnie przy pomocy tego samego narzędzia, którym udekorowano okładziny oprawy należącej do kanonika Josickiego²⁰. Nie możemy jednak wykluczyć, że egzemplarz ten został wykonany po śmierci krakowskiego introligatora, a omawiane narzędzie zasililo pracownię innego rzemieślnika z Małopolski²¹.

¹⁶ K. Badecki, *Znaki wodne w księgach archiwum miasta Lwowa 1382-1600 r.*, Lwów 1928, s. 14-15 oraz nr 152; W. Budka, *Początki papiernictwa krakowskiego*, [w:] *Antologia prac historyka papiernictwa Włodzimierza Budki*, Duszniki-Zdrój 2009, s. 90; J. Siniarska-Czaplicka, *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław i in. 1969, s. 8.

¹⁷ A. Chmiel, *Oprawy*, s. 15-17; *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*, oprac. J. Ptaśnik, *Monumenta Poloniae typographica XV et XVI saeculorum*, t. 1, Lwów 1922, s. 274, p. 2; K. Hałaciński, *Introligatorzy krakowscy, obrońcami miasta*, Kraków 1930, s. 9-10; E. Dudzińska, *Rajman Kasper*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa-Lódź 1972, s. 744; J. Bieniarzówna, *Rajman Kasper*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30, Wrocław i in. 1987, s. 485-486; J. Wasilewska, *Oprawy inkunabułów (wydrukowanych w Wenecji) znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”* 1999, r. 72, s. 290-291.

¹⁸ A. Chmiel, *Oprawy*, s. 14-20.

¹⁹ AN Kraków, Akta miasta Krakowa, rkps 1652 (znany autorowi z fotografii).

²⁰ Zob.: M. Friedberg, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335-1802, „Archeion”*, 36 (1962), s. 168 oraz p. 93; tegoż, *Inwentarz archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem 1335-1802*, Warszawa 1966, s. 64, p. 229. Autor zidentyfikował cztery oprawy ksiąg z archiwum miasta Kazimierza pod Krakowem, które wyszły z pracowni Kaspra Rajmana. Punkt wyjścia dla poszukiwań wytworów omawianego warsztatu może stanowić np. *Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa. 2. Kraków. Rękopisy. Nr 1-3568*, Kraków 1915. Zawarte w nim dane, odnoszące się do dekoracji okładek opraw, w niektórych przypadkach zdają się wskazywać na interesującą nas introligatorkę.

²¹ A. Chmiel (*Oprawy*, s. 18) podał, że tłok ten był używany do dekoracji opraw sporządzonych również w XVII stuleciu.

Jako *terminus a quo* powstania oprawy należy przyjąć rok wydania (1597) weneckiego druku. Rajman, w którego warsztacie mogła ona zostać sporządzona, zmarł około 1600 lub 1603 r. Jak już wspomniano wyżej, nie można odrzucić założenia, że narzędziem, które pozwoliło na identyfikację domniemanej pracowni, posługiwał się później inny introligator. Josicki przeniósł się do archidiecezji gnieźnieńskiej wraz z objęciem tutejszej kanonii w 1607 r. Bliższa analiza opraw zinwentaryzowanych woluminów z biblioteki duchownego wskazuje, że zamawiał je odtąd w warsztatach introligatorów wielkopolskich²². Można zatem założyć, że prezentowana oprawa powstała w Krakowie pod koniec ostatniego dziesięciolecia XVI w. lub w ciągu kilku pierwszych lat kolejnego stulecia.

Fot. 1. Górna okładzina oprawy *Theatrum seu potius officina concionatorum...* (AA Gniezno, sygn. PL308; fot. M. Muraszko)

²² M. Muraszko, *Oprawy ksiąg kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego* [w druku].

Fot. 2a. Superekslibris na górnej okładzinie oprawy *Theatrum seu potius officina concionatorum...* (AA Gniezno, sygn. PL308; fot. M. Muraszko)

Fot. 2b. Superekslibris na dolnej okładzinie oprawy *Theatrum seu potius officina concionatorum...* (AA Gniezno, sygn. PL308; fot. M. Muraszko)

Fot. 3. Filigran przedstawiający podwójny krzyż Duchaków (AA Gniezno, sygn. PL308; fot. M. Muraszko)

Fot. 4a. Supereklibris na górnej okładzinie oprawy *Regestra perceptorum et distributorum proventuum civitatis Cracoviensis* z drugiego półrocza 1587 r. (AN Kraków, Akta miasta Krakowa, rkps 1652; fot. AN Kraków)

Fot. 4b. Supereklibris na dolnej okładzinie oprawy *Regestra perceptorum et distributorum proventuum civitatis Cracoviensis* z drugiego półrocza 1587 r. (AN Kraków, Akta miasta Krakowa, rkps 1652; fot. AN Kraków)

Michał Muraszko

Oprawa *Theatrum seu potius officina concionatorum...* z księgozbioru kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego

Streszczenie

Artykuł prezentuje oprawę chroniącą druk *Theatrum seu potius officina concionatorum...*, który opublikowano w 1597 r. w Wenecji. Wolumin ten należał do bogatej biblioteki kanonika gnieźnieńskiego Tomasza Josickiego (zm. 1616). Na górnej oraz dolnej okładzinie oprawy znajduje się supereklibris introligatorski z herbem Ciołek, którym posługiwał się wspomniany duchowny. Omawiana oprawa pochodzi najprawdopodobniej z warsztatu krakowskiego introligatora Kaspra Rajmana. Prezentowany egzemplarz należy obecnie do zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie.

The Cover of “Theatrum seu potius officina concionatorum...” from the book collection of a Gniezno canon Tomasz Josicki

Abstract

The article presents the cover protecting the printed work “Theatrum seu potius officina concionatorum...” published in 1597, in Venice. The book was a part of a rich collection, which belonged to Tomasz Josicki, a canon in Gniezno, who died in 1616. On the top and bottom linings of the frame one can see a supralibros with the Ciołek coat of arms, used by Tomasz Josicki. The cover was probably made in the workshop of Kasper Rajman, a Crakow bookbinder. The piece presented belongs to the collection of the Archdiocese of Gniezno Archives.